

Początki autonomicznego uczenia się języków obcych na wybranych przykładach *samouczków* języka niemieckiego dla Polaków

The beginnings of autonomous language learning based on selected examples of *self-study German books* for Poles

Renata NADOBNIK

Akademia im. Jakuba z Paradyża/ The Jacob of Paradies University

E-mail: rnadobnik@ajp.edu.pl,

Abstract: This paper will present the results of a study devoted to the first attempts at language self-learning with the use of didactic texts designed for this purpose. The main research material consists of *self-study books* – belonging to the genre of text that was produced for autonomous learning, including independent language work. Using a few selected German self-study books from the second half of the 19th century as examples, including authors such as: Franz Ahn (1851), Heinrich Gottfried Ollendorff (1873) and Plato von Reussner (1880), the main methodological guidelines were characterized, covering the forms of work recommended when learning a language without the help of a teacher. At the time, these studies were particularly popular. In the literature on the subject, little attention has been paid to this issue (e.g. Schramm 2008), even though teaching aids of this kind have been continuously developed and published since the 19th century. The topic under consideration is part of the research work devoted to glottodidactics from a diachronic perspective.

Keywords: self-directed learning, languages, self-study book, German, diachronic perspective

Wstęp

Współcześnie *autonomia* – w kontekście nauczania i uczenia się języków obcych – jest nieodłącznym elementem procesu kształcenia, co zostało szczególnie zaakcentowane przez Radę Europy¹ (A. Pietrzykowska 2019², na ten temat również m.in. A. Michońska-Stadnik 2004: 11). Zjawisko to dostrzeżono w latach siedemdziesiątych minionego stulecia i w związku z istotną rolą mu przypisywaną, poddano licznym badaniom na całym świecie (por. M.-J. Gremmo/ P. Riley 1995: 151–152)³.

¹ Zalecenie Rady Europy z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (URL [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=en)). [Pobrano 12.02.2022].

² URL <http://jows.pl/artykuly/autonomia-uczenia-w-praktyce> [Pobrano 12.02.2022].

³ Informacji na temat zrealizowanych prac badawczych w tym zakresie dostarczają opracowania takich autorów, jak np.: M.-J. Gremmo/ P. Riley (1995: 151–164), M. Pawlak (red.) (2004, 2008), A. Nowicka/ J. Górecka/ M. Kubica (2008: 264–288), A. Pietrzykowska (2019) czy M.J. Raya/ F. Vieira (2020). Ze względu na ograniczone ramy artykułu zaniechano szerszego odniesienia się do tej kwestii.

Złożoność terminu *autonomia* stwarza szerokie możliwości interpretacyjne. W wymiarze dydaktycznym rozróżnia się pomiędzy autonomią szkoły, autonomią nauczyciela i autonomią ucznia (J. Gęsicki 1993: 33–35; A. Janowski 2008: 48). Na potrzeby tego badania definiuję autonomię tak, jak była ona postrzegana na początku, czyli jako „self-directed learning” (H. Holec 1996: 75)⁴ (na ten temat m.in. M.-J. Gremmo/ P. Riley 1995: 156; D.M. Palfreyman 2020: 13), tj. rozumiana jako *autodydaktyka* lub inaczej *samouctwo* w znaczeniu „uczenie się języka poza instytucją edukacyjną i bez interwencji nauczyciela [...] [najczęściej] po zakończeniu edukacji szkolnej, samodzielnie, za pomocą powszechnie dostępnych materiałów i środków [...]” (A. Michońska-Stadnik 2004: 11–12).

Pierwsze ośrodki edukacyjne oferujące pomoce dydaktyczne do samodzielnego uczenia się języków obcych w Europie powstawały na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych minionego stulecia (M.-J. Gremmo/ P. Riley 1995: 156). Znaczny wkład w rozwój autonomicznego uczenia się wniosło wówczas francuskie *Centrum Badań i Zastosowań Języków Obcych* (CRAPEL) działające przy Uniwersytecie w Nancy (M.-J. Gremmo/ P. Riley 1995: 156; A. Michońska-Stadnik 2004: 11).

Niniejszy artykuł odnosi się do pierwszych prób samokształcenia w zakresie języków obcych z wykorzystaniem *samouczków* – należących do gatunku tekstu stworzonego specjalnie do celów samodzielnego uczenia się. Opracowania te nie zyskały dotychczas szerszego zainteresowania w pracach badawczych w obrębie glottodydaktyki czy też lingwistyki tekstu, mimo iż od ok. trzeciej dekady XIX wieku nieprzerwanie są opracowywane i dostępne na rynku wydawniczym jako praktyczna pomoc autodydaktyczna. Są one ponadto świadectwem tego, iż nauka języków obcych bez pomocy nauczyciela dokonywała się o wiele wcześniej, niż jest to opisywane w literaturze przedmiotu⁵. Celem przeprowadzonego badania jest prezentacja głównych założeń metodycznych uwzględniających zalecane formy pracy w pierwszych samouczkach. Zostanie to zobrazowane na przykładzie opracowań przeznaczonych do

⁴ Henri Holec zaproponował taką definicję autonomii w 1979 r. W tymże roku została ona zapisana w raporcie Rady Europy. Na temat „self-directed learning” Holec wydał książkę, która po raz pierwszy ukazała się w roku 1981 (por. D.M. Palfreyman 2020: 13). Opracowanie to było kilkakrotnie wznawiane, m.in. w 1996 r.

⁵ W omawianym tu kontekście należy nadmienić, iż również dwujęzyczne *rozmówki językowe* były wykorzystywane do autonomicznego uczenia się języków obcych. I tak na przykładzie pary językowej niemiecko-polskiej można potwierdzić, iż już w XVI wieku *rozmówki* (np. *Polskie książeczki* z 1539 r.) stosowano nie tylko do komunikacji interlingwalnej, lecz także podczas samodzielnej nauki jednego z języków (więcej na ten temat H. Glück i in. 2007: 3–15; R. Nadobnik 2019: 52–56; S. Tync 1952 i inni), o czym świadczy m. in. także obecność tego typu opracowań w prywatnych zasobach bibliotecznych zarówno niemieckich, jak i polskich kupców czy innych osób udających się w tamtym czasie w zagraniczną podróż (por. m.in.: E. Kucharska 1998: 75–76; R. Nadobnik 2019: 196–197; J. Pirożyński 1980: 47–49).

uczenia się języka niemieckiego przez Polaków⁶. Podjęta tematyka wpisuje się w prace badawcze poświęcone glottodydaktyce w ujęciu diachronicznym.

1. Różnorodność obszarów autonomicznego uczenia się w oparciu o *samouczki*

Termin *autodydaktyka* rozumiany jako *samouctwo*, tj. „uczenie s[ię] bez przewodnika, samokształcenie s[ię]” po raz pierwszy został odnotowany w „Słowniku Języka Polskiego” (J. Karłowicz/ A. Kryński/ W. Niedźwiedzki 1900: 72). W tymże słowniku (Tom szósty, S–Ś 1915: 25) pod hasłem *samouczek* znajduje się odniesienie do *samouka*, czyli osoby podejmującej się samodzielnego kształcenia. Jako gatunek tekstu *samouczek* figuruje dopiero w „Słowniku Języka Polskiego” pod red. Witolda Doroszewskiego (1958)⁷ i jest definiowany jako „podręcznik do nauki jakiegoś przedmiotu bez pomocy nauczyciela” (ibidem). Za pomocą samouczków można (było) zatem w bardzo przystępny sposób zdobyć lub poszerzyć swoją wiedzę i umiejętności w danym zakresie „bez żadnej pomocy od osób trzecich (co czasami jest tak krępujące) oraz bez narażenia się na większe koszty” (A.C. Grey 1935: 10).

Jednym z pierwszych tego typu opracowań było wydane w 1804 r. w Monachium „Anfangsgründe zu Verzierungen, Laubwerke und Blumen in Hand-Zeichnungs-Manier zur Selbsterlernung“ autorstwa Hermanna Mitterera. Służyło ono do samodzielnego nabycia wprawy w wykonywaniu wzorów zdobień w kształcie liści, motywów kwiatowych czy wybranych części ciała ludzkiego, jak np.: ucho, oko, dłoń⁸.

Rozkwit gatunku tekstu *samouczek* w Polsce przypada na lata 20-ste i 30-ste XX wieku, kiedy na skutek rozwoju cywilizacyjnego w wielu gospodarstwach domowych zaczęły pojawiać się nowoczesne urządzenia (jak np. żelazko, grzejnik elektryczny) ułatwiające wykonywanie codziennych czynności i/lub podnoszące komfort życia. W tym czasie nastąpiła ponadto intensyfikacja relacji towarzyskich czy też wzrosła potrzeba rozwijania własnych zainteresowań⁹. Wychodząc naprzeciw tym trendom, wydawnictwa oferowały szeroką paletę opracowań, za pomocą których można było w bardzo przystępny sposób zdobyć lub poszerzyć swoją wiedzę i umiejętności w danym zakresie. Wśród nich znalazły się np. „Samouczek tańców salonowych” (1911), zaznajamiający „czytelniczki i czytelników

⁶ W podjętym tu badaniu zaniechano analizy samouczków wielojęzycznych, koncentrując się wyłącznie – dla celów porównawczych – na opracowaniach do nauki jednego języka, w tym wypadku niemieckiego.

⁷ URL <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/samouczek;5494980.html> [Pobrano 5.04.2022].

⁸ Innym przykładem jest „Der kleine Schach-Matador. Oder kurze leichtfaßliche Anweisung zur Selbsterlernung des Schachspiels. Nebst 25 Musterspielen” Alfreda Montinga wydane w 1862 r. w Lipsku, za pomocą którego było możliwe samodzielne nauczanie się gry w szachy.

⁹ Można o tym wnioskować z liczby publikowanych samouczków i ich rodzaju (więcej informacji na ten temat w dalszej części artykułu).

z temi [sic!] przejawami życia towarzyskiego, które, pod nazwą „bal”, „wieczorek tańczący” i t.p., ściągają w jedno miejsce liczniejsze towarzystwo dla zabawy, która w danym wypadku polega na tańcach” (Salonowiec¹⁰ 1911: 6). W oparciu o wytyczne zawarte w tym samouczku można było nauczyć się tańczyć m.in. walca, polkę, ale również francuzki [sic!] kontrdans, galopadę, kontrdans lancier czy balową lezginkę. Wymienić należy tu ponadto takie opracowania, jak np.: „Jak się fotografuje?” (1923)¹¹, „Żelazko elektryczne” (E. Hilczer 1924)¹² – oba wydane w ramach serii wydawniczej *Samouczek techniczny*, do której należy m.in. również „Jak się urządza telefon domowy?” (1925)¹³. Innymi przykładami opracowań przeznaczonych do autonomicznego uczenia się są: „Jak zostać atletą – Samouczek praktyczny z 29 ilustracjami w tekście” (pod red. N. Dobrzyńskiego 1934)¹⁴, „Samouczek boksu” (ok. 1935)¹⁵ czy „Samouczek tańców nowoczesnych dla pań” (A.C. Grey 1935)¹⁶.

Wśród publikacji przeznaczonych dla osób podejmujących samokształcenie w trybie pozaszkolnym istotne miejsce zajmują samuczki do nauki języków obcych. Pierwszym tego typu opracowaniem dla Niemców uczących się języka polskiego było „Der kleine Pole: Theoretisch-praktische Anleitung zur schnellen und gründlichen Erlernung der polnischen Sprache” (J.N. Konecny, Wiedeń 1841). Pierwszy samouczek do nauki języka niemieckiego dla Polaków ukazał się natomiast w roku 1850 w Krakowie pt. „Nowa metoda praktyczna i łatwa nauczania się w krótkim czasie języka niemieckiego” autorstwa Franza Ahna w tłumaczeniu (z języka francuskiego) Antoniego Tessarczyka (por. W. Rafalski 1852: 53; E. Schramm 2008: 269)¹⁷.

¹⁰ Prawdopodobnie pseudonim autora omawianego tu samouczka. Nie udało się ustalić jego nazwiska.

¹¹ Zawierający „możliwie najtreściwsze i najzwięźlejsze pojęcia o samej sztuce fotografowania” (Wydawnictwo popularno-naukowe 1923: 3).

¹² W którym dokonano „szczegółowego opisu jednego z najbardziej rozpowszechnionych [grzejników elektrycznych], mianowicie żelazka elektrycznego” (E. Hilczer 1924: 5).

¹³ W oparciu o który „możemy sobie zbudować dwa odpowiednie telefony i urządzić tem samem dwie ładne stacye telefoniczne do użytku domowego” (Wydawnictwo popularno-naukowe 1925: 19).

¹⁴ Przeznaczony dla tych wszystkich, „którzy nie mają czasu na ćwiczenie w klubach sportowych, ani pieniędzy na nabycie kosztownych przyrządów, muszą z konieczności ograniczyć się do ćwiczeń w domu” (1934: 2).

¹⁵ Zakładający, iż „każdy mężczyzna powinien umieć się boksować”. [...] „Książeczka jest zwarta, bez teorii i bez przesadnej ścisłości – zato [sic!] jest tania. Pozwolić sobie na nią może każdy za cenę jednego przejazdu tramwajem...” (Z. Wende ok. 1935: 6).

¹⁶ „[...] tak opracowany, ażeby każda z pań bez względu na swe zdolności choreograficzne mogła w szybki sposób [...] nauczyć się wszystkich modnych tańców” (A.C. Grey 1935: 19).

¹⁷ Informacje o samouczkach wielojęzycznych z językiem niemieckim i polskim patrz: rozdział 2.

Niekwestionowanymi zaletami wszystkich samouczków były ich przystępna cena oraz zapewnienie pozyskania wiedzy i/lub umiejętności w dogodnym dla siebie czasie, miejscu i warunkach, bez pomocy osób trzecich, co często podkreślali ich autorzy.

2. *Samouczki do nauki języków obcych – początki gatunku tekstu w krótkim zarysie*

Pierwsze samouczki do nauki języków obcych zostały wydane wcześniej niż te podane powyżej¹⁸ (por. rozdział 1). I tak np. „Katalog ogólny książek polskich drukowanych od roku 1830 do 1850” (W. Rafalski 1852: 53) rejestruje inny, jeszcze wcześniejszy samouczek pt. „Nowa metoda nauczania się łatwym sposobem pierwszych zasad języków: polskiego, francuzkiego [sic!] i niemieckiego” J.M. Elkana wydany w roku 1834 w Warszawie¹⁹. Cechą charakterystyczną opracowań Elkana było ujęcie wielojęzyczne, stąd jego samouczki były przeznaczone (głównie) do równoległego przyswajania co najmniej dwóch języków obcych, jak ponadto: „Najnowszy i najłatwiejszy sposób nauczania się języka francuzkiego [sic!] i niemieckiego” (1842), „Nowa metoda nauczania się łatwym sposobem pierwszych zasad języków: polskiego, rosyjskiego, francuzkiego [sic!] i niemieckiego” (1850) (por. W. Rafalski 1852: 53). Autorce artykułu udało się wstępnie ustalić, iż jednym z pierwszych samouczków do nauki jednego języka obcego był wydany w roku 1836 w Crefeld „Neue holländische Sprachlehre zum Selbstunterricht für Deutsche”. Książeczka ta została przygotowana z myślą o Niemcach samodzielnie uczących się języka niderlandzkiego. Jej autorem jest wspomniany powyżej F. Ahn. Również z „Przedmowy” do (nadmienionego wcześniej) samouczka „Nowa metoda praktyczna i łatwa nauczania się w krótkim czasie języka niemieckiego” (1851) Ahn powołuje się na swoje wcześniejsze opracowania tego typu²⁰, w tym wypadku podając m.in. rok 1843.

Wiele samouczków wydawano w układzie seryjnym, tzn. na bazie utworzonego pierwowzoru – według jednej z przyjętych metod²¹ – dokonywano jego adaptacji dla poszczególnych języków. Poza wymienioną *metodą Ahna* powszechnie znana była wówczas m. in. *metoda Toussaint-Langenscheidt*²², według której tworzone również samouczki, w tym np. te w ramach serii „Brieflicher Sprach- und Sprech-Unterricht für das Selbststudium Erwachsener”. Dla języka polskiego

¹⁸ Poruszone tu zagadnienie wymaga podjęcia szczegółowych badań. Część informacji na ten temat można pozyskać z opracowania E. Schramm (2008). Są one jednak niepełne.

¹⁹ E. Schramm (2008: 258) przytacza jeszcze wcześniejsze opracowanie pt. „Nowa metoda nauczania się łatwym sposobem pierwszych zasad języków polskiego, francuzkiego [sic!] i niemieckiego” J.M. Elkana wydane w roku 1832.

²⁰ Nie wyszczególniając ich.

²¹ Więcej na ten temat patrz: rozdziały 3, 4 i 5.

²² Chodzi o autorów Charlesa Toussainta i Gustava Langenscheidta.

opracowanie to przygotowali A. Krasnowolski, K. Król i Fr.R. Jacob. Zostało ono wydane w roku 1854 (Berlin-Schöneberg)²³. Szeroką ofertę w tym zakresie proponowało ponadto wydawnictwo A. Hartleben's Verlag publikujące w Wiedniu, Peszcie i Lipsku. Opracowania pod nazwą „Die Kunst der Polyglottie” obejmowały takie języki, jak np.: rosyjski (1886, 1889, 1897, 1900, 1901)²⁴, polski (1887, 1892, 1893, 1897, 1906, 1910), portugalski i bułgarski (1887), duński (1888), hebrajski (1889), arabski (1890, 1894, 1895, 1903, 1912), hiszpański, niemiecki, francuski, rumuński (1890). Innym przykładem są samouczki H.G. Ollendorffa publikowane wielokrotnie od lat sześćdziesiątych XIX stulecia pod nazwą „Neue Methode in sechs Monaten eine Sprache lesen, schreiben und sprechen zu lernen”. Ich odbiorcami były osoby uczące się takich języków, jak np.: angielski, francuski, niemiecki czy polski jako obcy. Dużą popularnością cieszyły się ponadto „Samouczki” Plato von Reussnera wydawane wielokrotnie (od 1880 r. w Warszawie) dla wielu języków (w tym m. in. angielskiego, francuskiego, niemieckiego, rosyjskiego).

3. Samouczki języka niemieckiego według metody Franza Ahna

Samouczki do nauki języka niemieckiego wg metody²⁵ zaproponowanej przez F. Ahna były wielokrotnie wznawiane, m.in. w latach 1857, 1859, 1861, 1862, 1865, 1870, 1871, 1872, 1873, 1879, 1881, 1898, 1899. Swoją metodę Ahn charakteryzuje w następujący sposób:

Ucz się obcego języka jak się uczyłeś ojczystej mowy: oto w kilku słowach zawarta metoda, która mi przewodniczyła przy układaniu niniejszego dziełka. Drogą tą od natury wskazaną, postępuje matka mówiąc do swego dziecięcia i powtarzając mu tysiąc razy te same słowa, a łącząc je nieznacznie uczy go mówić, jak sama mówi. Tak ucząc się bawimy.

Wnosząc, że uczący się jest obeznany z zasadami swjej mowy, dodałem niektóre prawidła jako potrzebne do przyśpieszenia i ułatwienia postępu.

Akwisgran, 1843 r. (F. Ahn/ A. Tessarczyk 1851/1872: Przedmowa)²⁶.

Niniejszym zostanie przedstawiona krótka charakterystyka opracowań Ahna w oparciu o wydanie „Nowa metoda praktyczna i łatwa nauczania się w krótkim

²³ W ramach tej serii wydawniczej nie przewidziano samouczka do nauki języka niemieckiego dla Polaków.

²⁴ Opracowania te były wielokrotnie wznawiane. W nawiasach zostały podane wybrane przykłady.

²⁵ Opracowane przez autorów samouczków metody zakładają przede wszystkim samodzielną pracę osób uczących się podczas nauki danego języka, dlatego w niniejszym opracowaniu zaniechano porównań do konwencjonalnych czy niekonwencjonalnych metod nauczania opisywanych w literaturze przedmiotu, w których udział nauczyciela jest nieodłącznie wpisany w proces kształcenia językowego (por. m.in. H. Komorowska 2002: 20–27).

²⁶ Ahn dedykuje swój podręcznik do samodzielnego uczenia się języka, ale nie wyklucza również jego zastosowania w praktyce szkolnej – „do użytku domowego i szkolnego” (F. Ahn / A. Tessarczyk 1872: strona tytułowa).

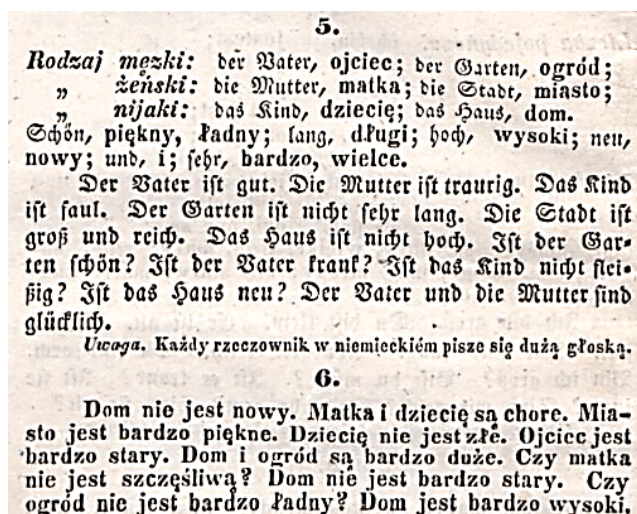
czasie języka niemieckiego” z roku 1851, będące przekładem z języka francuskiego, którego dokonał Antonii Tessarczyk.

Samouczek obejmuje 92 strony tekstu. Na pierwszych czterech stronach zamieszczono „Abecadło niemieckie” wraz z ogólnymi zasadami wymowy zawierającymi wskazówki artykulacyjne w odniesieniu do samogłosek pojedynczych, samogłosek podwójnych, dwugłosek (por. *Skan 1*) i spółgłosek. Ponadto zostały podane krótkie informacje dotyczące akcentu wyrazowego, zwrócono także uwagę na występujący w języku niemieckim przedimek (określony i nieokreślony). Przykład:

W dwugłoskach wymawia się prędko obie samogłoski po sobie tak, aby jedną zgłoskę tworzyły.
Li, ei, wymawiają się prawie jednako:
 Gaite, Kaifer, Leiden,

Skan 1. Dwugłoski (w:) „Nowa metoda praktyczna i łatwa nauczenia się w krótkim czasie języka niemieckiego (F. Ahn/ A. Tessarczyk 1851: 2).

„Część Pierwsza” samouczka (s. 5–22) obejmuje 50 sekwencji lekcyjno-zadaniowych ułożonych z zachowaniem odpowiedniej (przyjaznej użytkownikowi) progresji materiału gramatyczno-leksykalnego tak, aby ucząca się osoba zdobywała nową wiedzę i umiejętności językowe w oparciu o treści wcześniej poznane. W ramach poszczególnych części można wyróżnić: krótkie wprowadzenie do wybranej kategorii gramatycznej (najczęściej bez komentarza) w oparciu o przykłady i/lub wyjaśnienie kluczowych wyrazów (tworzących bazę leksykalną następującego po nich tekstu) poprzez podanie ich polskich ekwiwalentów. Następnie – w ścisłym związku z powyższym – przytoczone są krótkie teksty zawierające zdania w języku niemieckim. Po tego typu zestawieniach (w kolejnej części) podane są przykłady zdań w języku polskim (por. *Skan 2*) bazujące na materiale językowym części poprzedniej i (w przypadku kolejnych lekcji) jeszcze wcześniejszych. Ich tłumaczenie na język niemiecki służy utrwaleniu poznanego słownictwa. Układ treści tu zawartych wykazuje zatem charakter dwumodułowy. Należy nadmienić, iż z każdą kolejną częścią zawarty w niej tekst jest coraz dłuższy. Przykład:

Skan 2. Przykład sekwencji lekcyjnej z części pierwszej samouczka „Nowa metoda praktyczna i łatwa nauczania się w krótkim czasie języka niemieckiego” (F. Ahn/ A. Tessarczyk 1851: 6).

Również dwie następne części: „Część druga” – obejmująca lekcje 51–92 (s. 22–43) oraz „Część trzecia” lekcje 93–136 (s. 44–71) stanowią kontynuację pierwszej, różniąc się jednakże długością tekstów i poziomem ich trudności. Pomiędzy poszczególnymi tekstami (we wszystkich ww. częściach) występują niekiedy uwagi odnoszące się głównie do gramatyki (np.: „Wszystkie rzeczowniki nijakiego rodzaju i większa część męskiego [sic!] przybierają w 2. przypadku s lub es.”, s. 14), jednostkowo do pisowni (por. Skan 2) czy użycia języka w kontekście (np.: „Mówiąc lub pisząc do kogo Niemcy przez grzeczność, wyrażają się w trzeciej osobie liczby mnogiej, kładąc *Ihr* zamiast *euer*, które się pisze [sic!] dużą głoską i wtedy tyle znaczy co w polskim: pański lub Pana.”, s. 8).

Kolejna część omawianego samouczka (s. 71–75) zawiera „Przykłady dla wprawy w czytaniu”. Podano w niej sześć tekstów literackich w języku niemieckim (zatytułowanych: *Piesek*, *Dobrzy sąsiedzi*, *Złamana podkowa*, *Skarb ukryty*, *Dąb i Wierzba*, *Wdzięczny lew*)²⁷ przeznaczonych do samodzielnej lektury. Nie figurują przy nich żadne dodatkowe informacje czy też wskazówki metodyczne.

Na stronach 75–79 widnieje „Zbiór potrzebnych wyrazów”, czyli słowniczek niemiecko-polski, ułożony tematycznie (z pominięciem układu alfabetycznego haseł w ramach poszczególnych części) w obrębie takich treści, jak np.: *Dom*, *Sprzęty*, *Rzemiosła*, *Żywność*, *Ubiór*, *Człowiek*, *Zwierzęta czworonożne*. Opracowanie to za-

²⁷ Tytuły tekstów zostały podane w języku polskim. Autorce artykułu udało się ustalić, iż chodzi tu o wybrane teksty Ch. Schmidta ze zbioru „190 kleine Erzählungen für die Jugend” (URL <https://www.projekt-gutenberg.org/schmid/erzjugen/chap 071.html>). [Pobrano 20.06.2022]], w tym np.: *Der Löwe*, *Das Hufeisen*, *Die Weide und die Eiche*, *Die guten Nachbarn*.

wiera niewiele informacji gramatycznych – przy niemieckich rzeczownikach podano wyłącznie rodzaj gramatyczny (przykład z części I. *Miasto*, s. 75: die Stadt, miasto; die Vorstadt, przedmieście; das Thor, brama).

Samouczek zamykają „Łatwe rozmowy” (s. 80–92) – zebrane w 12 zakresach tematycznych wzorce zachowań językowych (formuł rutynowych) stosowanych w codziennej komunikacji, w tym np.: „Pijąc i jedząc”, „Odchodząc i Przychodząc”, „Godzina”, „Pogoda”, „Pozdrowienie”, „Odwiedziny”, „Obiad”.

Przykład:

Siadaj pani, proszę.	Setzen Sie sich, ich bitte. (s. 88)
Jakże znajduje pan kawę?	Wie finden Sie den Kaffee? (s. 89)
Pozwolisz pan śmietanki?	Nehmen Sie Rahm? (s. 91).

W roku 1853 Tessarczyk przetłumaczył drugą część samouczka Ahna o takim samym tytule z dopiskiem *Kurs drugi* (por. Przedmowa do wyd. 3 z roku 1872: s. nienumerowana) będącą uzupełnieniem pierwszej²⁸. Podręcznik ten składa się z dwóch głównych części, w tym teoretycznej zawierającej skróconą gramatykę języka niemieckiego (s. 1–81) oraz praktycznej, w ramach której zostały uwzględnione takie elementy treści, jak: *Ćwiczenia* (s. 83–106; zawierające krótkie teksty w języku niemieckim i polskim przeznaczone do czytania i tłumaczenia, w tym m.in. również sekwencje dialogowe), *Wypisy niemieckie* (s. 107–115; teksty literackie w języku niemieckim, w tym np.: *Fujarka*, *Trzej rozbójnicy*, *Brzoskwinia*), *Słowniczek* (s. 115–118; służący jako pomoc w rozumieniu tekstów z części poprzedniej) oraz *Zbiór najużywańszych sposobów mówienia* (s. 119–127; z przykładami wyrażen i zwrotów stosowanych w codziennej komunikacji, np.: „Bardzo mi miło, es ist mir sehr lieb”, s. 125) (F. Ahn/ A. Tessarczyk 1855). Prawdopodobnie w formie dodatkowego opracowania przewidziano również wzory rozwiązań poszczególnych zadań²⁹.

4. Samouczki języka niemieckiego według metody Heinricha Gottfrieda Ollendorffa

Wytyczne do samodzielnej nauki języka niemieckiego dla Polaków zaproponowane przez H.G. Ollendorffa zostaną przedstawione na przykładzie samouczka

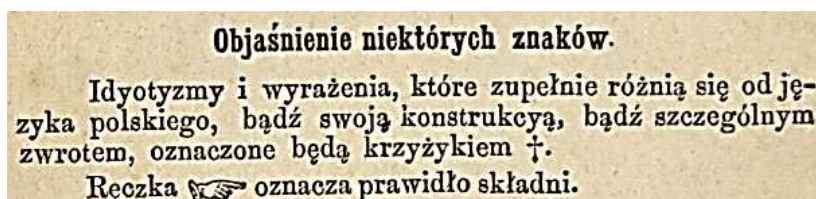
²⁸ Adaptacji samouczka Ahna dla polskich użytkowników dokonywał w kolejnych latach również Bernard Lesman (np. w 1857 r.).

²⁹ Autorce artykułu udało się dotychczas odnaleźć takie opracowanie dla języka angielskiego („Schlüssel zu Ahn’s praktischem Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der englischen Sprache”, Köln 1878). Należy założyć, z dużą dozą prawdopodobieństwa, iż również do wersji przeznaczonych do nauki języka niemieckiego dla Polaków taki klucz odpowiedzi został przygotowany.

pt. „Teoretyczno-praktyczna metoda nauczania się czytać, pisać i mówić po niemiecku w sześciu miesiącach” wydanego w roku 1885³⁰ w Warszawie. Opracowanie to ukazało się po raz pierwszy w roku 1873 i było wznawiane w kolejnych latach³¹. Ollendorff przygotował je w dwóch częściach, tj. w części głównej (nazwanej gramatyką) i części dodatkowej, będącej kluczem odpowiedzi do zadań z części pierwszej³².

Samouczek składa się z 248 lekcji oraz dodatkowych materiałów i obejmuje łącznie 448 strony tekstu³³. „Lekcja pierwsza – Erste Lektion” (s. 1–6) „O czytaniu” zawiera niemiecki alfabet oraz wskazówki artykulacyjne dotyczące w kolejności: samogłosek pojedynczych, samogłosek podwójnych, dwugłosek i spółgłosek. Poszczególne komentarze są wsparte przykładami i niekiedy szczegółowymi opisami, również w nawiązaniu (dla porównania) do sposobu wymowy w języku polskim. Autor wyjaśnia przy tym: „Głoski niemieckie brzmią prawie tak jak polskie. Ztąd [sic!] wynika, że czytanie niemieckie mało przedstawia trudności; jedna lekcja na to wystarcza” (H.G. Ollendorff 1885: 1).

Ollendorff wprowadził w swoim samouczku dodatkowe oznaczenia, za pomocą których zwraca osobom uczącym się uwagę na obszary, w których występują znaczne różnice w obu językach lub osobliwości zjawisk gramatycznych (por. Skan 3). Krzyżykiem oznaczone zostały stałe związki wyrazowe, które różnią się znacznie (w swojej strukturze i/lub komponentach je tworzących) od tych w języku polskim³⁴, *symbol ręki* (nazwany „ręczka”) kieruje do komentarza gramatycznego.

Skan 3. Objąśnienie niektórych znaków stosowanych w samouczku „Teoretyczno-praktyczna metoda nauczania się czytać, pisać i mówić po niemiecku w sześciu miesiącach” (H.G. Ollendorff 1885: 6).

Materiał językowy w tym opracowaniu został podzielony na sześć miesięcy. Poszczególne lekcje mają bardzo podobną konstrukcję, tj. składają się z wyjaśnień/

³⁰ Chodzi o wydanie szóste.

³¹ Dla porównania, samouczek Ollendorffa do nauki języka angielskiego ukazał się po raz pierwszy w roku 1875 (E. Schramm 2008: 151).

³² Adaptacji klucza odpowiedzi „do użytku Polaków” dokonał B. Lesman (B. Lesman 1873: s. tytułowa).

³³ Należy nadmienić, że Ollendorff założył, iż jego opracowanie może być wykorzystywane zarówno w samodzielnej nauce języka, jak i z pomocą nauczyciela. Zatem w przypisach umieścił również opcję *Do nauczyciela*, gdzie udziela wskazówek metodycznych tej grupie odbiorców jego podręcznika.

³⁴ Np.: Napróżno się namyślał. † *Er mochte nachfinnen, wie er wollte. Er fann vergeblich nach.* (s. 391, *Lekcja sto szósta – Hundert und sechste Lektion*).

komentarzy gramatycznych (w języku polskim), dwujęzycznie zestawionych (polsko-niemieckich) list wyrazowych (mini-słowniczków)³⁵ oraz przykładów użycia podanego materiału gramatyczno-leksykalnego w kontekście w formie wzorców językowych (sekwencji dialogowych) stosowanych w codziennej komunikacji, jak w poniższym przykładzie.

Czy pan masz głód lub pragnienie? Haben Sie Hunger, oder Durst (Sind Sie hungrig, oder durstig)?

Nie mam ani głodu, ani pragnienia. Ich habe weder Hunger, noch Durst (Ich bin weder hungrig, noch durstig) (H.G. Ollendorff 1885: 14).

Po tym następują zadania, które są numerowane z zachowaniem ciągłości, niezależnie od numerów lekcji. Dla przykładu, na pierwsze 23 lekcje (przewidziane na pierwszy miesiąc nauki) przypada 35 zadań. W kolejnym miesiącu zaproponowano 77 zadań (do 112 włącznie, tj. od 24 do 48 lekcji). Łącznie przewidziano 248 zadań w ramach 197 lekcji. Zawierają one zestawienia zdań (w języku polskim) utworzone w oparciu o omawiane wcześniej zagadnienia i polegają na ich przetłumaczeniu na język niemiecki (por. *Skan 4*).

Zadanie 22.

Kto ma nasze lichtarze srebrne?—Chłopiec naszego kupca ma je.—Czy ma nasze duże ptaki?—Nie ma naszych, ale ma ptaki dobrego Irlandczyka.—Ma Włoch duże oczy (daß Auge przybiera n w liczbie mnogiej i nie zmienia samogłoski pierwiastkowej)?—Ma duże oczy i duże nogi.—Kto ma duże pończochy niciane?—Hiszpan ma je.—Ma on sér?—Nie ma go.—Ma on zboże?—Ma je.—Jakie zboże ma?—Ma dobre zboże.—Jaki ryż ma nasz kucharz?—Ma dobry ryż.—Jakie ołówki ma nasz kupiec?—Ma dobre ołówki.—Ma nasz piekarz dobry chleb?—Ma dobry chleb i dobre wino.

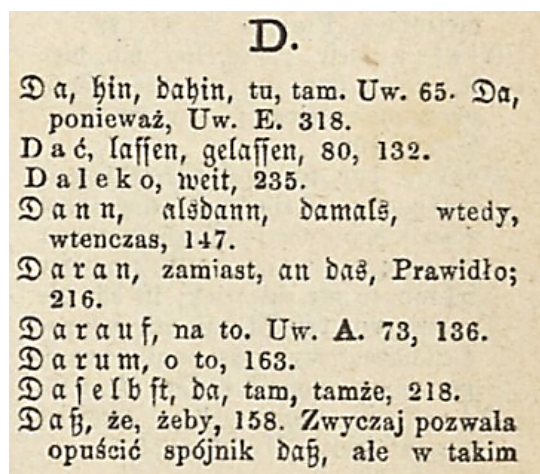
Skan 4. Zadanie 22 (w:) „Teoretyczno-praktyczna metoda nauczania się czytać, pisać i mówić po niemiecku w sześciu miesiącach” (H.G. Ollendorff 1885: 41).

Z kolejnymi lekcjami zadań jest coraz więcej i są one coraz dłuższe, dla przykładu w lekcji 26 (s. 63–65) występuje pięć zadań (45, 46, 47, 48, 49). Wszystkie są tego samego typu i polegają na przetłumaczeniu tekstu z języka polskiego na niemiecki. Wśród tekstów (w części końcowej) przewidziano ponadto rozmowy, np. w lekcji 107, zad. 246: „Rozmowa między ojcem i matką o szczęściu (*das Wohl*) swoich dzieci” (rozmawiają: *Hrabina* i *Hrabia*) (s. 401–406).

Na kolejnych stronach figuruje dodatek gramatyczny składający się z dwóch części. Pierwsza z nich, „Treściwy zbiór przypadkowania” (s. 411–415), zawiera wzorce deklinacyjne rzeczowników, zaimków i przymiotników, druga natomiast, „Treściwy zbiór czasowania” (s. 415–424) – podstawowe kategorie czasownika.

³⁵ Niekiedy pierwsze miejsce zajmują listy wyrazowe, a elementy gramatyczne nie występują (np. *Lekcja dziewiąta*, s. 16–18).

Ostatnia część samouczka (numerowana cyframi rzymskimi od I do XXIV) to „Spis analityczny przedmiotów zawartych w tej książce” – „Lista wyrazów zawartych w tym tomie”. Ma ona formę słownika dwujęzycznego. Jego makrostrukturę tworzą wyrazy hasłowe zarówno w języku niemieckim, jak i polskim, ułożone w porządku alfabetycznym, co w odniesieniu do opracowań leksykograficznych jest niespotykanym, jedynym w swoim rodzaju rozwiązaniem (por. R. Nadobnik 2011). Słownik zawiera ponadto dodatkowe informacje, jak np.: odsyłacze do stron z tekstami, w których występują lematyzowane jednostki językowe czy też krótkie wskazówki gramatyczne (por. *Skan 5*).

Skan 5. „Spis analityczny przedmiotów zawartych w tej książce” (w:) „Teoretyczno-praktyczna metoda nauczania się czytać, pisać i mówić po niemiecku w sześciu miesiącach” (H.G. Ollendorff 1885: III).

Należy nadmienić, iż w ramach poszczególnych lekcji występują również *Uwagi* zawierające wyjaśnienia i komentarze, najczęściej w odniesieniu do zagadnień gramatycznych³⁶. Podobną funkcję pełnią *Przestrogi* rozumiane jako dodatkowe wskazówki metodyczne dotyczące omawianej kategorii gramatycznej (np. deklinacji przymiotnika, s. 274). Również w przypisach podawane są niekiedy informacje uzupełniające, w tym dotyczące płaszczyzny leksykalnej³⁷.

5. Samouczki języka niemieckiego według metody Plato von Reussnera

Jednym z najbardziej popularnych opracowań tamtych lat przeznaczonych do samodzielnego uczenia się³⁸ języków obcych, w tym wypadku języka niemieckiego, był „Samouczek języka niemieckiego do uczenia się czytać, pisać i rozmawiać po

³⁶ Np.: „*Uwaga*. Wszystkie rzeczowniki męskie [sic!] zakończone na e przybierają w drugim przypadku liczby pojedynczej n i zachowują tę końcówkę we wszystkich przypadkach liczby pojedynczej i mnogiej” (s. 15).

³⁷ Np.: „Wyraz pieniądź tłumaczy się przez l. poj. *das Geld; kapitały, die Gelder*” (s. 19).

³⁸ Również Reussner dedykuje swoje opracowanie do samodzielnego uczenia się języka, lecz nie wyklucza możliwości włączenia go do regularnych zajęć szkolnych.

niemiecku w trzech miesiącach” Plato von Reussnera, wydany po raz pierwszy w roku 1880, wielokrotnie wznawiany (do co najmniej 1928 r.). Należy nadmienić, iż sam Autor czynił liczne starania polegające na popularyzacji swego dzieła, zapewniając (we wstępie) o jego wysokiej skuteczności słowami:

Przeszło 220,000 zwolenników mojej metody, czyli uczniów pośrednich i przeszło 2,000 moich uczniów osobistych, zajmujących już obecnie wybitniejsze stanowiska w społeczeństwie, wyrażających mi swoją wdzięczność i uznanie, są najlepszymi świadkami pożyteczności mego Samouczka (P.v. Reussner 1902: s. nienumerowana).

Inną formą promocji samouczka Reussnera były teksty reklamowe pt. „Co jest lepsze i najlepsze?” zamieszczane (również w innych opracowaniach) jako „Dodatek anonsowy” autorstwa niejakiego A. Dalewskiego³⁹, który zwykł krytykować wprost innych autorów samouczków, wymieniając przy tym ich nazwiska, jak w podanym fragmencie zamieszczonym w jednym z opracowań Reussnera: „Dziwiłem się mocno, jak mogli wpaść na myśl tacy autorzy jak: Dr. Ahn, Ollendorff, Toussaint-Langenscheidt, i t.p., aby napisać swoje metody [...]” (A. Dalewski, (w:) P.v. Reussner 1905: II). W odniesieniu zaś do samouczka Reussnera można przeczytać następującą konstatację: „[...] uważam go za najlepszego przewodnika nieocenionego [...]” (ibidem). O użyteczności tego opracowania Dalewski zapewnia słowami:

Samouczek Reussnera może zadowolić wszelkie wymagania: dzieci, młodzieży średniej i dojrzałszej, a także i osób dorosłych, mniej lub więcej wykształconych, nieznających jeszcze wcale języka niemieckiego, ani nawet gramatyki polskiej, ale umiejących czytać i pisać po polsku jako tako (A. Dalewski, (w:) P.v. Reussner 1905: II).

Niniejszym zostanie dokonana krótka charakterystyka samouczka Reussnera na przykładzie wydania z roku 1904⁴⁰. W części wstępnej, obejmującej pierwsze trzy nienumerowane strony, zostały podane wzory kaligraficzne w odniesieniu do pisanego alfabetu niemieckiego (*kurrenty*, niem. *Kurrentschrift*) i polskiego. Część główną opracowania otwiera „Spis Wyrazów najpotrzebniejszych w codziennym życiu jako ćwiczenie pamięciowe dowolne, z objaśnieniem wymowy i z akcentowaniem” (s. 1–32). Ma on formę słownika obejmującego jednostki leksykalne podzielone na dziesięć zakresów tematycznych, w tym: *Artykuły spożywcze*, *Ubranie*, *Pokrewieństwo*, *Człowiek*, *Dusza*, *Cnoty i występki*, *O błędach i chorobach*, *Religia*, *O świecie*, *O pogodzie i czasie*⁴¹. Oprócz ekwiwalentów w języku polskim

³⁹ Autorce artykułu nie udało się ustalić, kim był A. Dalewski. Nie można wykluczyć, iż był nauczycielem języka niemieckiego, który w swojej pracy dydaktycznej wykorzystywał opracowania Reussnera.

⁴⁰ Wydanie XXII.

⁴¹ Zgromadzony w nim materiał językowy nie został ułożony w porządku alfabetycznym.

słownik zawiera wzorce wymowy wszystkich zestawionych w nim niemieckich wyrazów (por. Skan 6).

po niemiecku:	wymowa:	po polsku:
51. der Rückgrat,	der rikkggrat,	kręć pacierzowy,
52. die Hüfte,	dii hiifte,	biodro,
53. der Schenkel,	der szenkel,	goleń,

Skan 6. „Spis Wyrazów najpotrzebniejszych w codziennym życiu jako ćwiczenie pamięciowe dowolne, z objaśnieniem wymowy i z akcentowaniem”: Der Mensch. Człowiek (w:) „Samouczek języka niemieckiego do uczenia się czytać, pisać i rozmawiać po niemiecku w trzech miesiącach” (P.v. Reussner 1904: 13).

Następnie, w rozdziale *Część wstępna* (s. 1–6)⁴² zostały przytoczone alfabet niemiecki, ponadto wskazówki artykulacyjne pod nazwą „O wymawianiu liter”⁴³ oraz „Przykłady do wprawy w czytaniu” (jak w przykładzie: **Pisz**: Philipp, Phöbus, Pfeil, pfei-fen, **Wymawiaj**: filipp, febus, pfajl, pfajfen), a także informacje dotyczące akcentu w języku niemieckim.

Główny komponent samouczka stanowią poszczególne lekcje (łącznie 90) osadzone w trzymiesięcznym cyklu kształcenia (Miesiąc pierwszy: lekcje I–XXX, s. 7–38; Miesiąc drugi: lekcje XXXI – LX, s. 39–87; Miesiąc trzeci: lekcje LXI–XC, s. 87–142). Każda lekcja⁴⁴ składa się z wprowadzenia w postaci dwujęzycznych (polsko-niemieckich) list wyrazowych (stanowiących bazę leksykalną obejmującą dany materiał lekcyjny)⁴⁵. Po nich występuje krótki komentarz gramatyczny pozostający w związku z każdą lekcją⁴⁶. Treści te dopełniają *Übung[en]* (pol. *Ćwiczenia*) – zawierające krótkie teksty/ zdania w języku niemieckim przeznaczone do tłumaczenia na język polski i *Ćwiczeni[a]* – teksty w języku polskim utworzone w oparciu o zdania z *Übungen* (nieco zmodyfikowane) do tłumaczenia na język niemiecki (por. Skan 7). Materiał leksykalno-gramatyczny jest ułożony progresywnie w oparciu o wcześniejsze treści, przy z czym każda kolejna lekcja zawiera coraz więcej treści.

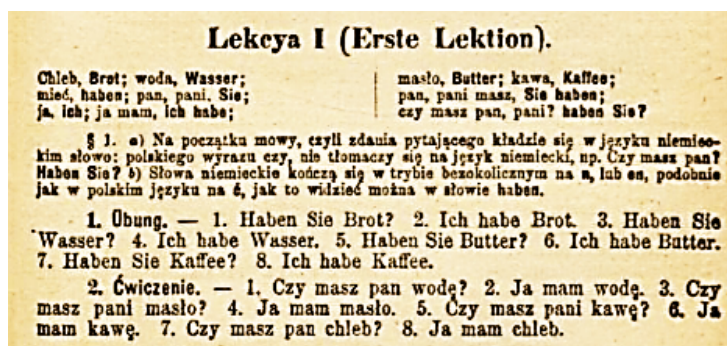
⁴² Numeracja stron w tej części samouczka została podjęta niezależnie od poprzedniej części.

⁴³ Instrukcje dotyczące sposobu wymowy poszczególnych liter nawiązują do wymowy głosek w języku polskim, np.: „V, v, jak polskie f, np. Va-ter, ojciec” (s. 4).

⁴⁴ Zarówno poszczególne lekcje, jak i ćwiczenia są numerowane – jak w samouczku Ollendorffa – z zachowaniem ciągłości.

⁴⁵ Niekiedy również wzory koniugacyjne wybranych czasowników lub deklinacyjne rzeczowników (np. s. 87) lub inne zestawienia dotyczące pozostałych kategorii gramatycznych.

⁴⁶ Niekiedy także uwagi dotyczące użycia języka, jak np.: „Niemcy rozmawiając z kim o familii osoby, z którą mówią, używają przez grzeczność wyrazu: Herr, Frau i Fräulein (panna), czego się na język polski nie tłumaczy. Np. Pański ojciec był u mnie. Ihr Herr Vater war bei mir. [...]” (s. 46, Lekcja XXXV).

Skan 7. Lekcja I (Erste Lektion) (w:) „*Samouczek języka niemieckiego do uczenia się czytać, pisać i rozmawiać po niemiecku w trzech miesiącach*” (P.v. Reussner 1904: 7).

Na dole wybranych stron (w przypisach) podawane są dodatkowe uwagi w formie zaleceń dot. sposobów efektywnego uczenia się, w tym np.:

Uwaga 4. W celu prędszego nauczenia się wyrazów, niech uczniowie czytają wyrazy w słowniczkach od góry na dół i zaraz na odwrót z dołu do góry, gdyż tym sposobem powtarza się podwójnie [...]. (P.v. Reussner 1904: 10).

lub komentarzy gramatycznych, jak w poniższym przykładzie.

Uwaga 15. Przymiotnik, znajdujący się po rzeczowniku i po słowie **sein**, być, nazywa się orzekającym, lub przysłówkowym i nie zmienia w języku niemieckim swej końcówki. Np. on jest pilny, er ist fleissig; ona jest pilna, sie ist fleissig; ono jest pilne, es ist fleissig. (P.v. Reussner 1904: 21).

Na początku *Miesiąc[a] drugi[ego]* – w *Uwag[ach] wstęp[n]ych*] (s. 39–40) – został zamieszczony ponownie niemiecki alfabet wraz z *przykład[ami] dla wprawy w czytaniu*. W obrębie lekcji przeznaczonych na drugi i trzeci miesiąc nauki zostały przytoczone anegdoty w języku polskim – do tłumaczenia na język niemiecki (por. Skan 8) i w języku niemieckim – do tłumaczenia na język polski.

1. Pewien chłop przyszedł do lekarza, uskarżał się na swoją chorobę i prosił go o lekarstwo. 2. Lekarz usiadł sobie, napisał receptę, dał ją choremu i rzekł do niego: 3. „Zażyj to jutro z rana, a zaraz ci się polepszy”. 4. Chłop poszedł do domu, połknął następnego dnia zapisany papier i wyzdrowiał zupełnie.

Skan 8. Przykład anegdoty: Lekcja XLIII (Acht und vierzigste Lektion) (w:) „*Samouczek języka niemieckiego do uczenia się czytać, pisać i rozmawiać po niemiecku w trzech miesiącach*” (P.v. Reussner 1904: 68).

Na kolejnych stronach (143–154) w *Przegląd[zie] gramatyczny[m]* znajduje się skrócona gramatyka języka niemieckiego, w ramach której są wyszczególnione wzorce deklinacyjne dla kategorii gramatycznej rzeczownika, przymiotnika i zaimek oraz wzorce koniugacyjne niemieckich czasowników (z uwzględnieniem kategorii czasu i trybu)⁴⁷.

⁴⁷ Ponadto zestawiono tu przyimki łączące się z 2., 3. i 4. przypadkiem.

Omawiany samouczek zawiera ponadto *Die Erzählungen*. Powiastki (łącznie 26 przykładów, s. 155–184) przeznaczone do płynnego czytania, „a potem tłumacz[enia] i opowiada[nia] z pamięci” (P.v. Reussner 1904: 155). Przytoczone tu teksty (np. *Die Ohrfeige*. Policzek, *Der Richterspruch*. Wyrok sędziego, *Ein Paar Pantoffeln*. Para pantofli) zostały zestawione w dwóch kolumnach, po lewej stronie wersja niemieckojęzyczna, po prawej wersja polskojęzyczna. Na początku opowiadania są bardzo krótkie (kilkudzaniowe), pod koniec znacznie dłuższe (niekiedy tekst obejmuje cztery strony).

Następnie są podane wzory trzynastu listów (m.in. do przyjaciela, profesora, rodziców, brata), najpierw w języku niemieckim (s. 185–192), a następnie w języku polskim (s. 193–200).

Kolejna część samouczka zawiera *Die Gedichte*. Poezye (201–210), łącznie 32 utwory⁴⁸, w tym m.in. autorstwa J.W. Goethe’go (*Gefunden*, *Trost in Tränen*, *Erkönig*), A.H. Hoffmanna von Fallersleben (*Der Abendstern*). Ich uzupełnieniem jest *Wörterverzeichnis zu den Gedichten*. Słowniczek do poezji (s. 211–216) ułożony dla każdego utworu oddzielnie⁴⁹.

Istotnym elementem treści omawianego opracowania jest zamieszczony na końcu *Klucz* (s. I–XXXVI) zawierający „rozwiązani[a] ćwiczeń polskich” (P.v. Reussner 1904: I). Podręcznik zamyka *Spis treści* (strony nienumerowane), w którym uwzględniono również spis rzeczy – w odniesieniu do kategorii gramatycznych – z uwzględnieniem numerów stron, na których znajdują się informacje ich dotyczące⁵⁰.

6. Podsumowanie

Podjęte badanie miało na celu przedstawienie – w ogólnym zarysie (na kilku wybranych przykładach) – pierwszych prób autonomicznego uczenia się w oparciu o stworzone specjalnie do tego celu opracowania nazywane *samouczkami*. Powstanie tego gatunku tekstu w pierwszej połowie XIX wieku świadczy o tym, iż idea *autonomii* (rozumianej jako *samouctwo*) zarówno w obszarze kształcenia językowego, jak i w innych obszarach życia (takich, jak np. obsługa sprzętu technicznego, hobby, rozrywka), powstała wcześniej niż jest to najczęściej opisywane w literaturze przedmiotu czy też rejestrowane w słownikach. Na polskim rynku wydawniczym rozkwit samouczków – w tym opracowań sprofilowanych na różne umiejętności – przypada na drugą i trzecią dekadę ubiegłego stulecia.

⁴⁸ Wyłącznie w języku niemieckim.

⁴⁹ Oprócz polskich ekwiwalentów podano w nim również rosyjskie. Na tej podstawie można wnioskować, iż ten element treści samouczka Reussner zamieścił również w swoim opracowaniu przeznaczonym dla Rosjan uczących się języka niemieckiego.

⁵⁰ Na dwóch ostatnich stronach książki widnieje materiał reklamowy w języku francuskim i niemieckim ukazujący tytuły innych opracowań Reussnera, które mogą być wykorzystane w samodzielnej nauce języka.

Szczególną popularnością cieszyły się pierwsze książeczki do samodzielnej nauki języków obcych, o czym świadczy ich wielokrotny nakład. Przystępna cena, a także dogodności wynikające z możliwości indywidualnego kształtowania przebiegu procesu uczenia się w odpowiednim czasie i miejscu, były niezaprzeczalnie korzystne dla ich odbiorców. Również obietnica „łatwego sposobu” zdobycia kompetencji językowych w krótkim czasie – składana przez autorów tych opracowań – była bardzo przekonująca i nakłaniająca do ich zakupu. Samouczki stały się więc niejako towarem komercyjnym przeznaczonym dla wszystkich zainteresowanych osób.

Przeprowadzona analiza treści omawianych opracowań przeznaczonych dla Polaków do samodzielnej nauki języka niemieckiego pozwala na sformułowanie wniosku, iż są one do siebie bardzo podobne, mimo że każdy z autorów (Ahn, Ollendorff, Reussner) promował własną metodę uczenia się. We wszystkich samouczkach występują bowiem wskazówki artykulacyjne niemieckich głosek, dwujęzyczne listy wyrazowe (mini-słowniczki), krótkie komentarze gramatyczne, uwagi dotyczące systemu języka niemieckiego (w tym zasobu leksykalnego) czy skrócona gramatyka języka niemieckiego. Dodatkowym elementem ich treści są formuły rutynowe (sekwencje dialogowe) stosowane w codziennej komunikacji oraz krótkie utwory literackie (wiersze, opowiadania, anegdota) przeznaczone do samodzielnego czytania. Głównym założeniem metodycznym każdego z nich są natomiast tłumaczenia zdań z języka niemieckiego na polski i/lub odwrotnie. Do opracowań tych przewidziano także klucz odpowiedzi do poszczególnych zadań. Nieco szerszy zakres treści występuje w opracowaniu Reussnera, w którym zostały uwzględnione ponadto wzory listów oraz wskazówki dydaktyczne sugerujące sposób uczenia się.

Tytułem zakończenia warto również podkreślić, iż omawiane samouczki są cennym źródłem wiedzy o języku oraz świadectwem życia społecznego, kulturalnego i komunikacji interlingwalnej minionych epok.

Bibliografia:

- Ahn, F. (1836), *Neue holländische Sprachlehre zum Selbstunterricht für Deutsche*. Crefeld.
- Ahn, F./ A. Tessarczyk, (1851/1872), *F. Ahna nowa metoda praktyczna i łatwa nauczania się w krótkim czasie języka niemieckiego*. Kraków.
- Ahn, F./ A. Tessarczyk, (1855), *F. Ahna nowa metoda praktyczna i łatwa nauczania się w krótkim czasie języka niemieckiego. Kurs drugi*. Bochnia.
- Dalewski, A. (1905), *Dodatek anonsowy: Co jest lepsze i najlepsze?*, (w:) P.v. Reussner, *Samouczek języka niemieckiego do uczenia się czytać, pisać i rozmawiać po niemiecku w trzech miesiącach*. Warszawa, II.

- Dobrzyński, N. (red.) (1934), *Jak zostać atletą. Samouczek praktyczny z 29 ilustracjami w tekście*. Warszawa.
- Doroszewski, W. (1958–1969), *Słownik Języka Polskiego*, Warszawa. (URL <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/samouk;5494983.html>) oraz (URL <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/samouczek;5494980.html>). [Pobrano 5.04.2022].
- Geśicki, J. (1993), *Autonomia szkoły*, (w:) W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa, 33–35.
- Glück, H. i in. (2007), *Deutschlernen in den polnischen Ländern vom 15. Jahrhundert bis 1918. Eine teilkommentierte Bibliographie*. Wiesbaden.
- Gremmo, M.-J./ P. Riley (1995), *Autonomy, Self-Direction and Self Access in Language Teaching and Learning: The History of an Idea*, (w:) „System” 23(2), 151–164.
- Grey, A.C. (1935), *Samouczek tańców nowoczesnych dla pań*. Warszawa.
- Hilczer, E. (1924), *Samouczek techniczny: Żelazko elektryczne*. Cieszyn.
- Holec, H. (1996), *Self-directed learning: An alternative form of training*, (w:) H. Holec/ D. Little/ R. Richterich (red.), *Strategies in language learning and use*. Strasbourg, 75–127.
- Janowski, A. (2008), *Autonomia nauczyciela, autonomia ucznia*, (w:) „Języki Obce w Szkole” numer specjalny 6, 48–55.
- Karłowicz, J./ A. Kryński/ W. Niedźwiedzki (1900), *Słownik Języka Polskiego*, tom pierwszy A – G. Warszawa.
- Karłowicz, J./ A. Kryński/ W. Niedźwiedzki (1915), *Słownik Języka Polskiego*, tom szósty S – Ś. Warszawa.
- Komorowska, H. (2002), *Metodyka nauczania języków obcych*. Warszawa.
- Konecny, J.N. (1841), *Der kleine Pole: Theoretisch-praktische Anleitung zur schnellen und gründlichen Erlernung der polnischen Sprache*. Wien.
- Krasnowolski, A./ K. Król/ Fr.R. Jacob (1854), *Polnisch. Brieflicher Sprach- und Sprech-Unterricht für das Selbststudium Erwachsener*. Berlin-Schöneberg.
- Kucharska, E. (1998), *Posłowie. Nachwort*, (w:) E. Kucharska/ W. Walewski, *Dajcie mi za nie pół trzecia grosza ... Gebt mir dorfür dritthalb groschen Kraków–Krakau*, 75–94.
- Lesman, B. (1873), *H. G. Ollendorff’a troretyczno-praktyczna metoda nauczania się czytać, pisać i mówić po niemiecku w sześciu miesiącach*. Klucz. Warszawa.
- Michońska-Stadnik, A. (2004), *Autonomia ucznia 400 lat po Galileuszu, czyli szansa dla odpowiedzialnych*, (w:) M. Pawlak (red.), *Autonomia w nauce języka obcego*. Poznań, 11–29.
- Mitterer, H. (1804), *Anfangsgründe zu Verzierungen, Laubwerke und Blumen in Hand-Zeichnungs-Manier zur Selbsterlernung*. München.
- Monting, A. (1862), *Der kleine Schach-Matador. Oder kurze leichtfaßliche Anweisung zur Selbsterlernung des Schachspiels. Nebst 25 Musterspielen*. Leipzig.

- Nadobnik, R. (2011), *Lexikographische Werkstatt in deutsch-polnischen Wörterbüchern für den Schulgebrauch von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Teil I – Makrostruktur*, (w:) I. Bartoszewicz, J. Szczek, A. Tworek (red.), *Germanistische Linguistik im interdisziplinären Gefüge I* (= Linguistische Treffen in Wrocław, Vol. 6). Dresden–Wrocław, 201–208.
- Nadobnik, R. (2019), *Sprachführer für Deutsch und Polnisch. Die Geschichte der Textsorte von ihren Anfängen bis zur Gegenwart in kontrastiver Darstellung*. Hamburg.
- Nowicka, A./ J. Górecka/ M. Kubica (2008), *Współczesne badania nad autonomią w dydaktyce języków obcych w Polsce. Omówienie kluczowych polskich publikacji*, (w:) „Języki Obce w Szkole” numer specjalny 6, 264–288.
- Ollendorff, H.G. (1885), *Teoretyczno-praktyczna metoda nauczania się czytać, pisać i mówić po niemiecku w sześciu miesiącach*. Warszawa.
- Ollendorff, H.G. (1878), *Schlüssel zu Ahn's praktischem Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der englischen Sprache*. Köln.
- Palfreyman, D.M. (2020): *The Discourse of Holec's Autonomy and Foreign Language Learning*, (w:) M.J Raya / F. Vieira (red.), *Autonomy in Language Education: Theory, Research and Practice*. New York, 13–30.
- Pawlak, M. (red.) (2004), *Autonomia w nauce języka obcego*. Poznań.
- Pawlak, M. (red.) (2008), *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*. Poznań–Kalisz–Konin.
- Pietrzykowska, A. (2019), *Autonomia ucznia w praktyce*, (w:) „Języki Obce w Szkole” 2. (URL <http://jows.pl/artykuly/autonomia-ucznia-w-praktyce>). [Pobrano 12.02.2022].
- Piwożński, J. (1980), *Nieznane rozmówki polsko-niemieckie z I. połowy XVI w. w zbiorach Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel*, (w:) „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, rocznik XXX. Kraków, 43–67.
- Rafalski, W. (1852), *Katalog ogólny książek polskich drukowanych od roku 1830 do 1850., czyli za lat dwadzieścia jeden*. Lipsk.
- Raya, M.J / F. Vieira (2020), *Autonomy in Language Education: Theory, Research and Practice*, New York.
- Reussner, P.v. (1902/1904/1905), *Samouczek języka niemieckiego do uczenia się czytać, pisać i rozmawiać po niemiecku w trzech miesiącach*. Warszawa.
- Salonowiec (pseudonim) (1911), *Samouczek tańców salonowych*. Warszawa.
- Schmid, Ch., *190 kleine Erzählungen für die Jugend*, (w:) Projekt Gutenberg – DE. (URL <https://www.projekt-gutenberg.org/schmid/erzjugen/chap071.html>). [Pobrano 20.06.2022].
- Schramm, E. (2008), *Dzieje nauki języka angielskiego i innych języków nowożytnych w Polsce w okresie zaborów (od schyłku do narodzin Rzeczypospolitej)*. Warszawa.
- Tync, S. (1952), *Toruńska szkoła polska dla Niemców (1568 – 1793)*, (w:) „Przegląd Zachodni” rocznik VIII, t. 3, 433–474.

- Wende, Z. (ok. 1935), *Samouczek boksu*. Łódź.
- Wydawnictwo popularno-naukowe (1923), *Samouczek techniczny: Jak się fotografuje? Wskazówki praktyczne dla osób, posiadających kamerę własną*. Cieszyn.
- Wydawnictwo popularno-naukowe (1925), *Samouczek techniczny: Jak się urządza telefon domowy?*, Cieszyn.
- Zalecenie Rady Europy z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018), (w:) Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2018/C 189/01. (URL [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=en)). [Pobrano 12.02. 2022].